

<https://doi.org/10.15407/fd2025.04.012>

УДК 101:17

**Анатолій ЄРМОЛЕНКО,**

член-кореспондент НАН України,

доктор філософських наук, професор,

заслужений діяч науки і техніки України,

директор Інституту філософії імені Г.С. Сковороди НАН України,

01001, Київ, вул. Трьохсвятительська, 4

[a\\_ermolenko@yahoo.de](mailto:a_ermolenko@yahoo.de)

<https://orcid.org/0000-0002-9908-6144>

**МИРОСЛАВ ПОПОВИЧ:**

**БУТИ ЛЮДИНОЮ — БУТИ ФІЛОСОФОМ**

---

*У статті, підготовленій з нагоди 95-річчя з дня народження видатного українського філософа Мирослава Поповича і 20-річчя виходу його праці «Червоне століття», йдеться про мислителя Поповича як архетипову для української культури постать, його багатовимірну наукову і громадську діяльність, у якій прагнення істини — головна чеснота науковця. Увесь творчий шлях академіка Поповича сповнений служіння філософській науці, торування шляхів здобуття незалежності України. Прагнення і пошуки істини супроводжували все його життя. Навіть за умов панування марксистсько-ленінської ідеології за радянських часів академік Попович розвивав філософію як науку, виводячи її за вузькі ідеологічні межі. Таке налаштування є вкрай важливим і сьогодні, у ситуації «постправди», «постістини» і «постморалі», що було інспіровано контекстуалізмом і релятивізмом філософії постмодернізму. І як науковець, і як громадський діяч він був філософом свободи, протагоністом головних цінностей: свободи, справедливості, солідарності. Особливу увагу у статті приділено книжці «Червоне століття», зокрема зазначено, що попри факт перетворення «червоного століття» на ознаку і ХХІ сторіччя, героїчний спротив українського на-*

---

Цитування: Єрмоленко, А. (2025). Мирослав Попович: бути людиною — бути філософом. *Філософська думка*, 4, 12—26. <https://doi.org/10.15407/fd2025.04.012>

© Видавець ВД «Академперіодика» НАН України, 2025. Стаття опублікована за умовами відкритого доступу за ліцензією CC BY-NC-ND (<https://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/4.0/>)

роду російським агресорам безсумнівно свідчить про те, що кольорами ХХІ століття урешити-решит стануть не червоний або коричневий, а синьо-жовтий. Автор статті наголошує, що Мирослав Володимирович був відкритою, толерантною і діалогічною людиною, прагнучи порозуміння з людьми та злагоди в суспільстві. Без його творчого внеску не можна уявити сучасну філософію та науку, громадсько-політичну сферу і повсякденне життя українських людей, загалом розвиток українського суспільства. Адже «бути людиною» — це заповіт великого філософа, а бути людиною означає бути мудрою людиною, бути філософом.

**Ключові слова:** війна, діалог, істина, порозуміння, свобода, справедливість, філософія, червоне століття.

Цього року ми відзначаємо 95-річчя від дня народження видатного українського філософа — академіка НАН України, директора Інституту філософії імені Г.С. Сковороди НАН України (2002—2018) Мирослава Поповича. Згадуючи Мирослава Володимировича, — а я понад сорок років працював з ним в одному Інституті, — можу сказати, що це багатогранна, творча, активна особистість, видатний філософ і громадський діяч. Його творчість завжди надихала співробітників нашого інституту, філософів України на подальший розвиток ідей, викладених у головних його працях, зміст яких охоплював велике розмаїття тем, концепцій і царин філософського, соціального і культурологічного знання. Його творчість була темою для обговорень і на ювілейних заходах, і на заходах, присвячених виходу його праць, що дістало висвітлення і в нашому часописі, у «Філософській думці». Ці заходи відбувалися і за життя великого філософа, і на читаннях уже після його смерті, в яких довелося брати участь і мені (Єрмоленко, 2009, 2015, 2018, 2018а, 2019, 2019а, 2025). Проте сьогоднішні обговорення творчого спадку філософа, чому присвячені III читання **«ЧЕРВОНЕ СТОЛІТТЯ. Двадцять років потому»**, відбуваються в складних умовах російсько-української війни.

Звісно, кожний із нас має свій образ філософа, який впливає із інтерпретацій його наукового доробку та громадської діяльності, так само як і з досвіду спілкування і співпраці з ним. Досліджуючи особистість, особливо такого масштабу, як академік Попович, завжди наражаєшся на проблеми методологічного стибу: як поєднати біографічний метод з методом реконструкції історичних умов та подій, за яких творив мислитель, як факти біографії і факти історії корелюються між собою. Якось у книжці Отфрида Гьофе про Канта я натрапив на міркування, в яких ставиться питання саме такої методології дослідження творчої біографії того чи того філософа, взаємозв'язку розвитку ідей і важливих біографічних моментів.

Зокрема, звертаючись до біографій відомих філософів, Гьофе зазначає, що, скажімо, характеристику Ж.-Ж. Русо можна пов'язувати з мандрівками, Г.В. Ляйбніца — з листуванням із великими особистостями

його доби, Платона та Гобса — з політичною діяльністю, Ф.В.Й. Шелінга — з його стосунками з жінками тощо. Канта, — зауважує Гьофе, — можна зрозуміти лише з його доробку. Цей доробок називається наукою, передусім, наукою розуму (Höffe, 2007: S. 7). Такий підхід каталізує пошук і виокремлення головного й суттєвого в творчості того чи того мислителя. І він мене спонукав свого часу, зокрема, в дослідженні філософської творчості Василя Лісового (Єрмоленко, 2016: сс. 87—98).

Таким визначенням творчості, як і в разі Канта, можна було б характеризувати і філософа Поповича, адже для нього найважливішою цінністю і чеснотою науковця є істина. Прагнення і пошуки істини супроводжували все його життя, навіть тоді, коли це робити було досить складно і небезпечно, а саме за доби, яку він пізніше, ХХІ сторіччя, назве «червоним століттям» в однойменній книжці. Згадаймо, що це були часи майже безмежного панування марксистсько-ленінського світогляду, який перетворився на суцільну ідеологічну утопію, проти якої від самого початку боровся класичний марксизм, претендуючи на те, щоб стати наукою. Згадаймо, принаймні, роботу пізнього Ф. Енгельса «Розвиток соціалізму від утопії до науки».

Тимчасом як західний неомарксизм як відкрита система, утворював чимало досить цікавих і плідних синтезів із немарксистськими філософськими напрямками, марксизм у СРСР був доволі обмежений у своїх пізнавальних і дослідницьких засобах, існуючи як замкнена догматична система. Проте ще за часів панування комуністичної ідеології в нашій країні Мирослав Володимирович видає книжки, присвячені проблемам методології і філософії науки, логіки, мови наукового пізнання, зокрема: «О философском анализе языка науки» (Попович, 1966), «Логика и научное познание» (Попович, 1974), «Философские вопросы семантики» (Попович, 1976), поступово спонукаючи розвиток філософії у зворотньому від ідеології до науки напрямі.

Варто зазначити, що це вкрай важливо для сучасної доби, коли в ситуації «постправди», «постістини», «постморалі», інспірований постмодернізмом, контекстуалізмом і релятивізмом, розмиваються ключові поняття, точніше, системні коди науки, такі як «істина/хиба», скористаймося мовою функціонально-системної соціології Нікласа Лумана. Така ситуація має значення і для морально-етичного виміру людського буття, коли так само релятивізуються ключові поняття й системні коди сфери етичного, такі, як добро/зло, добре/погане. Відповідно створюється й «ситуація постморалі», що охоплює сьогодні мало не всі сфери людського буття, зокрема й повсякденного, що й узагальнюється саме як ситуація «постправди».

Ситуація постправди і постморалі загрозлива ще й тим, що виникають гібридні, або «плинні ідеолології», як цей феномен визначає Во-

лодимир Єрмоленко, докторант Мирослава Володимировича (Єрмоленко, 2018). Такі ідеології поєднують часто-густо непокєднуване, цїнічно використовуючи рїзнї, здебїльшого протилежнї, свїтогляднї утворення задля владних домагань полїтиків; розпалюються й загострюються гїбриднї вїйськовї конфлїкти, коли вїдкидаються будь-якї моральнї приписи й правовї норми ведення вїйни і досить складно ідентифїкувати вїйськового супротивника.

Певною мїрою можна говорити про гїбридизацїю не тїльки вїйни, а й сьогоднїшнього свїту загалом, що охоплює мало не всї сфери суспїльства і є вкрай небезпечним явищем. Найжахливїшим прикладом такої ідеологїї є ідеологїя «руського мира». Це такий собї постмодернїстський нацїонал-соцїалїзм, складниками якого є концепти постправди і постморалї. Це такий ідеологїчний феномен, коли геть усе — православний фундаменталїзм, євразїйство, нацїзм, фашїзм, соцїалїзм і комунїзм — увесь цей «руський мир», усе це ідеологїчне лахмїття цїнічно використовується задля однїєї мети: легїтимацїї та змїцнення влади Путїна. Мирослав Володимирович бачив усї небезпеки таких ідеологїй, презентуючи етос науковця, що потребує чїткої позицїї, яка й є нїчим їншим, як пошуком їстини і справедливостї й безумовним служїнням їм. «Життя, сповнене служїння їстинї і справедливостї» — саме так назвав Петро Їолон свою статтю про Поповича, присвячену 75-рїччю з дня народження філософа (Їолон, 2015).

Однак, гадаю, що досить складно характеризувати академіка Поповича лише як науковця, рубрикувати його творчий доробок і життєвий шлях тїльки в термінах наукового пїзнання і наукового дослїдження. У порївнянні з Кантом Поповича не можна ідентифїкувати тїльки за його науковими здобутками. Адже вїн був і дослїдником, і громадським діячем, і педагогом, і народним дипломатом, розвиваючи напрям, який сьогоднї називають науковою дипломатїєю. Вїн писав пейзажї, був справним кухарем, — згадаймо його телепередачї з кулінарїї, якї до того ж не обмежувались кулінарними рецептами приготування смаколиків, бо то були ще й розмови свїтоглядного й філософського спрямування, через якї вїн поставав як непересїчний оповїдач.

Багатовимїрнїсть стосується і його наукової творчостї, яка виходила за межї якоїсь вузької спецїалїзацїї, це радше мїждисциплїнарнї чи трансдисциплїнарнї дослїдження. Його кандидатська дисертацїя присвячена сучаснїй французькїй філософїї, докторська — логїцї. Варто особливо наголосити, що дослїдження захїдної філософїї, започаткованї Мирославом Поповичем, а також Ігорем Бичком, у складних умовах холодної вїйни вїдкривали шпаринку до їнших, крім марксизму-ленїзму, способів мислення, торуючи тим самим шлях до сьогоднїшнього руху українського суспїльства до європейських, унїверсалїстичних цїнностей і до

філософії в Україні, яка сьогодні долає вузькі пострадянські межі, виходячи на світовий рівень.

Продовжуючи науковий напрям, започаткований Павлом Копніним, Попович закладає основи нової парадигми в нашій філософії, що свідчить про те, що в київському колі філософів існувала й розвивається сьогодні не тільки світоглядно-антропологічна традиція, засадничена дослідженнями Володимира Шинкарука, а й способи філософського мислення, інспіровані аналітичною філософією (Лісовий, 2014: с. 474). Цей напрям великою мірою дотичний до тих парадигмальних змін, які відбуваються цієї доби у світовій філософії, що позначилось як герменевтично-лінгвістично-прагматично-семіотичний поворот, як його назвав К.-О. Апелъ (Apel, 1998: S. 22). Цей напрям розвиває й Мирослав Попович у своїх працях наступних років, зокрема в монографії «Рациональність і виміри людського буття» (Попович, 1997), у статті «Поняття “дискурс” у метафоричному та логіко-лінгвістичному розумінні» (Попович, 2003: с. 29).

В цей час він започатковує й інші напрями розвитку соціогуманітарних досліджень, зокрема за його ініціативи, коли Інститут очолював П.В. Копнін, було створено відділ методології, методики і техніки соціальних досліджень Інституту філософії АН УРСР, очільником якого він сам і став. Це було справді новаторським і досить сміливим заходом, враховуючи ту обставину, що провідними на той час в соціальних науках були такі ідеологічні дисципліни, як історичний матеріалізм та науковий комунізм, які, звісно, не «передбачали» якісь інші «соціальні дослідження». Проте на основі цього відділу пізніше були створені соціологічні відділи, які утворили «кістяк» відділення соціології Інституту філософії, а згодом — і Інституту соціології НАН України. Пізніше, уже за директорства академіка Поповича, були створені нові наукові підрозділи в Інституті, зокрема — відділ філософських проблем етносу і нації та сектор східної філософії відділу історії зарубіжної філософії.

Така співзвучність, корелятивність його мислення з провідними тенденціями сучасної філософії свідчить про певний космополітизм його творчості, світоглядних і ціннісних орієнтацій, є ознакою того, що він був «людиною світу», «філософом світу». Подібну спрямованість філософії має також його книжка «Бути людиною» (Попович, 2011). І тут ми також бачимо, що він розвиває свою творчість як філософію діалогу, філософію дискурсу в найширшому розумінні цього слова: і як філософію мови й мовлення, і як філософію порозуміння. Він ретельно аналізує мовленнєві акти, як вони постають і в науці, і в повсякденних практиках, характеризує дискурс як важливий складник людського спілкування. Це дослідження дістало свого розвитку і в останній, виданій ще за життя, спільній з іншими науковцями Інституту, праці «Суспільний діалог як шлях до порозуміння» (Попович, Єрмоленко, Малахов, Ковадло, 2017).

Такий парадигмальний поворот передбачає й відповідний моральний вимір філософії, науки, пізнання загалом. І тут варто назвати ще одну провідну тенденцію в світовій філософії, яка постала під назвою «реабілітація практичної філософії», де основу становить етика, моральні чесноти, норми і практики, зокрема й дискурсивні. Бути людиною для Мирослава Поповича — це не запитання, не констатація, це — моральний імператив, імператив, яким керувався насамперед він сам.

Бути людиною означає бути вільною людиною. Ідея свободи стала його основною цінністю, життєвою і науковою настановою, що концептуально позначилось у багатьох його дослідженнях, зокрема і в працях «Істина. Правда. Життя. Думки небайдужої людини» (Попович, 2016), і в уже згаданій книжці «Червоне століття» (Попович, 2005), перекладений російською мовою як «Кровавый век» (Попович, 2016a). Назва книжки Мирослава Володимировича «Червоне століття», мабуть, якнайкраще відповідає кольору ХХ сторіччя, започатковуючи обговорення, рефлексію всього того, що довелося пережити нашому народу і людству в цілому цієї історичної доби. Такі обговорення відбулися і в Інституті філософії, зокрема на круглому столі «Якого кольору ХХ століття?», що дістало висвітлення на сторінках «Філософської думки» (Червоно-коричневе: вибіркова спорідненість тоталітарних утопій. *Філософська думка*, 2015, №. 4).

Архітектоніка книжки побудована у такий спосіб, що в ній важливі події, що відбувались ХХ сторіччя, корелюються з тими філософськими тенденціями, які були провідними цієї доби, утворюючи певну єдність суспільної онтології, філософії історії та соціальної теорії. Певною мірою такий підхід, коли предмет дослідження співвідноситься із теоріями, які його відбивають, можна порівняти і з Гегелевою «Феноменологією духу», в якій «гештальти духу» співмірні і з певними «гештальтами історії» та провідними філософськими течіями («філософія як доба схоплена думкою»), і з «Теоріями доданої вартості» К. Маркса, який прагнув теорії буржуазної політекономії співвіднести з відповідним розвитком капіталістичного суспільства, і з «Теорією комунікативної дії» Ю. Габермаса, в якій розвиток теорій соціальної дії досліджується у поєднанні з розвитком комунікативних форм суспільства. Проте у книжці йдеться не тільки про історію століття, і навіть не тільки про філософію історії. Як зауважує автор на початку книжки: «Головна мета — побачити смисл історії нашого часу» (Попович, 2005: с. 3).

Принагідно зауважу, що «побачити смисл» означає ще й «осмислення» як надання смислу, а також «пере-осмислення» і навіть *пересмислення* історії (даруйте за неологізм!), воно передбачає не тільки історичну герменевтику, а й *критичну герменевтику історії*. Тому твердження «історія не має умовного способу» (російською — *сослагательного*



наклонення, німецькою — кон'юнктиву, що передається словосполученням “als ob”), як на мене, правильне лише частково, воно має сенс тільки в *дескриптивно-телеологічному*, а не в *прескриптивно-аксіологічному* вимірі: ми не можемо *post factum* змінити історичні події і факти, але можемо змінити ставлення до них, їх оцінку і з погляду сьогоdnішнього досвіду їх *пере-смыслити*, отже, зробити правильний вибір, зокрема й так званий цивілізаційний.

До того ж принцип “als ob”, як це показав німецький філософ Г. Файгінгер у своїй книжці “Philosophie des Als ob” (Vaihinger, 1986), лежить в основі не лише філософського мислення та моралі, а й людської культури загалом. Це важливо зауважити ще й тому, що сьогодні історіографія дедалі більше перетворюється на ідеологію, виконуючи легітимативну функцію і щодо політики, і щодо соціальних інституцій. Зокрема, російські історики і путінські політтехнологи якнайбільше перебирають на себе цю функцію, використовуючи викривлене тлумачення історії для виправдання імперіалістичної загарбницької політики щодо України. Тому книжка Мирослава Володимировича є ще й застереженням на майбутнє, аби подібні криваві події не повторилися, аби гасло «ніколи знов!» не поступилося реваншистському слогану «можем повторить!», як це й відбувається в сучасній російській політиці й пропаганді.

Монографія «Червоне століття» є ще й нагадуванням про вразливість демократії. «Жовтневий переворот, — як пише Мирослав Володимирович, — це насамперед розвал молодій демократичній держави» (Попович, 2005: с. 15), що своєю чергою викликано слабкістю новостворених тоді демократичних інституцій. З погляду сьогоdnішнього дня можна сказати, що жовтневий переворот був фактично контрреволюцією стосовно лютневої буржуазної революції 1917 року, що особливо далось взнаки в тридцятих роках ХХ сторіччя. Я вже неодноразово зазначав у своїх статтях про те, що тоталітаристський режим, який було встановлено за часів Сталіна, був ще одним, поряд із німецьким третім райхом, націонал-соціалістичним режимом (Єрмоленко, 2021а: сс. 15—26).

Зрештою, слабкістю парламентаризму Ваймарської республіки в Німеччині можна пояснити й прихід до влади Гітлера, і ті криваві події, які з цим пов'язані. Тому така оцінка жовтневого перевороту академіком Поповичем є ще й застереженням і щодо інших «молодих» демократичних держав, які утворились після розпаду Радянського Союзу. На жаль, це застереження цілковито стосується сучасно Росії, яка знову пішла колом, торуючи шлях до тоталітаризму, легітимованого нацистською ідеологією «русского мира», жахливим наслідком чого стала війна проти України. Однак немає жодного сумніву, що наш народ здобуде перемогу в цій війні.

Коли в нашому інституті обговорювалась книжка «Червоне століття» на круглому столі «Якого кольору ХХ сторіччя», я згадав про амери-

канського художника, представника абстрактного експресіонізму Марка Ротка, головним творчим методом якого є не предметне зображення дійсності і навіть не її форма, а тільки гра кольорів. Тому в кінці своєї статті, яка вийшла в результаті цих обговорень, я зауважив одну з картин Ротка, у якій зображено поєднання синього і жовтого кольорів, тобто кольорів нашого національного прапора. А наш прапор нерозривно пов'язаний із історичною онтологією українського народу, у ньому відбивається не тільки символіка синього неба мрії про свободу та неосяжності жовтих «ланів широкополых» золотої пшениці, у ньому відбивається насамперед соціальна онтологія боротьби нашого народу за свободу, гідність і незалежність, яка завжди супроводжувалась і боротьбою за наш синьо-жовтий прапор. «Захищаючи ці кольори і те, що вони означають, ми маємо надію на гідне життя й суспільний поступ» (Єрмоленко, 2015: с. 32). І попри факт перетворення «червоного століття» на ознаку й ХХІ сторіччя, героїчний спротив українського народу російським агресорам безсумнівно свідчить про те, що кольором ХХІ століття врешті-решт стане не червоний, а синьо-жовтий колір.

Як уже було наголошено, творчість Мирослава Володимировича є багатогранною і розмаїтою. А праці Мирослава Поповича, присвячені творчості Григорія Савича Сковороди, посідають особливе місце. Як тут не згадати, зокрема, його статтю «Антиномія “простоти істини” у філософії Григорія Сковороди» (Попович, 1972), надруковану в п'ятому числі часопису «Філософська думка» за 1972 рік, присвяченому 250-річчю з дня народження Григорія Сковороди, а також монографію «Григорій Сковорода: філософія свободи» (Попович, 2007). Вкрай важливим є припущення автора про те, що «літературні і філософські діалоги Сковороди є стилізованим “високим” відтворенням у вишуканій літературній формі реальних розмов філософа з простими співбесідниками, оскільки в цих творах чується жива інтонація то суперечки, то монологу-проповіді» (Попович, 2007: сс. 150—151).

Це вкрай важливе твердження, яке наголошує на Сократичних витках філософії Сковороди, що на противагу монологізації новоєвропейської філософії дає можливість звернутися до діалогу, насамперед еленктичної його серцевини як аргументативної практики. У цьому плані Сковорода є найсучаснішим філософом, адже звернення до діалогу, аргументації і дискурсу є провідним трендом сучасної філософії. Розвиваючи цей підхід, 2022 року, коли громадськість України відзначила 300-річчя з дня народження Сковороди, у своїх доповідях я звертав увагу на практичну філософію діалогу Сковороди, посиляючись зокрема й на дослідження Мирослава Поповича.

В одній із своїх статей я назвав філософію Мирослава Поповича «філософією діалогу», наголошуючи на діалогічній парадигмі його філосо-



фії і діалогічному характері його життя. Проте так само філософський доробок Поповича можна назвати і «філософією порозуміння», і «філософією дискурсу». Тому в інших своїх розвідках, присвячених дослідженню різних аспектів творчості Мирослава Поповича, я так і називав свої статті. Так само його філософія є й «філософією свободи», як називалась моя стаття в збірнику Інституту соціології НАН України (Єрмоленко, 2019а: сс. 33—43). Адже «свобода», поряд із двома іншими цінностями — «справедливістю» і «солідарністю» є основними цінностями сучасного суспільства. І Мирослав Володимирович постійно наголошував на тому, що ці цінності мають стати ключовими і в побудові сучасного демократичного суспільства в Україні.

У зв'язку з цим хочу згадати конференцію, присвячену соціал-демократії, що відбулася наприкінці 90-х років у нашому Інституті, матеріали якої були видані в збірнику за редакцією Мирослава Поповича «Відродження соціал-демократії в Україні», підтриманому Фондом Фрідріха Еберта (Попович, 1997а). У той час існувала думка, що якраз через соціал-демократичну традицію Україна зможе здійснити демократичні перетворення, перейти від комуністичної до соціал-демократичної ідеології, від тоталітарного до демократичного суспільства. Будучи соціал-демократом за своїми переконаннями, Мирослав Попович у своїй статті «Демократична і соціалістична ліва в Україні: чи є у неї майбутнє?» писав: «Перед Україною ХХІ століття — дуже різні можливості: деградувати до рівня бідної і корумпованої країни латино-американського типу, а може швидко увійти до нових європейських “тигрів”. Уявляється, що політика демократичної і соціалістичної лівої найкраще вела б до реалізації другої перспективи» (Попович, 1997b: с. 16).

У тому самому році також під егідою Фонду Еберта виходить його книжка «Європа — Україна: праві і ліві», у якій, зокрема, наголошено таке: *“позиція України тільки тоді матиме масову підтримку населення, коли це буде позиція демократії проти авторитаризму і несправедливості”* (Попович, 1997с: с. 98). Історія показала, що саме цю позицію демократії і справедливості вибрав наш народ, відстоюючи її в революціях на Майдані і героїчно захищаючи в національно-визвольній війні проти Росії.

У зв'язку з цим в Україні ширився соціал-демократичний рух: з'явилося кілька соціал-демократичних партій, осередок однієї з них був і в нашому Інституті. Проте згодом, на жаль, цю традицію «приватизувала» купка ділків, фактично дискредитуючи соціал-демократичну ідею. Проте основні цінності, які спершу виникли в середовищі соціал-демократії, а згодом перейшли й до програмних документів інших політичних сил, сьогодні стали ключовими цінностями західного світу, зокрема вони увійшли до програмних документів Євросоюзу. Серед цих цінностей чільне місце посідає цінність «свободи». І остання,

уже посмертно видана, книжка Поповича так і називається «Філософія свободи» (Попович, 2018).

Будучи «філософом світу», — його праці знані в багатьох країнах, — академік Попович приділяв чимало уваги дослідженню культурно-екзистенційних вимірів українського суспільства, його традицій і звичаїв, зокрема в працях «Мировоззрение древних славян» (Попович, 1985), «Нарис історії культури України» (Попович, 1998), «Культура. Ілюстрована енциклопедія України» (Попович, 2009) та ін. На цьому він добре знався і переймався збереженням і творенням ідентичності українського народу.

Його наукові праці присвячені також діагностуванню сучасної доби, пошуку шляхів демократичного розвитку українського суспільства, цивілізаційного вибору України. Ствердженням можливостей консолідації, єднання і солідарності українського народу він переймався в багатьох своїх публіцистичних працях, виступах у засобах масової інформації, інтерв'ю, бесідах тощо. І це насамперед важливо, враховуючи зростання націоналістичних і радикальних тенденцій у сучасному світі як правого, так і лівого спрямувань.

Моральність — це ключове визначення і його громадської діяльності. Академік Попович — видатний громадсько-політичний діяч України, протагоніст соціал-демократичних цінностей і ліберально-демократичних політичних практик. Він один із тих, хто особисто зробив вагомий внесок у проголошення державної незалежності України 1991 року, започаткував демократичні традиції в політичному житті українського суспільства і творенні державних інституцій в Україні, активно сприяв становленню та розвитку громадянського суспільства. Він стояв у витоків Народного руху України, громадської організації «1 грудня». Його гостра полеміка з секретарем ЦК Компартії України Леонідом Кравчуком 1989 року, тобто ще за часів пізнього соціалізму, заклала підвалини публічної політики, його промовисті виступи на Майдані надихали учасників Революції гідності на рішучість у боротьбі проти авторитарного режиму Януковича. Мирослав Володимирович — визнаний моральний авторитет, що є важливим чинником консолідації українського суспільства.

Мирослав Попович був активним учасником народної, а точніше, наукової дипломатії, що проявлялось не тільки у франко-українській науковій співпраці: конференціях, круглих столах, які регулярно проводились в Інституті філософії, а й у громадсько-політичних заходах. Особливо тісні наукові стосунки у нас були з французькими філософами. За його життя і під його орудою була проведена не одна франко-українська конференція. Остання була запланована разом з філософами із Франції на чолі з Мішелем В'єйоркою і відбулась уже після смерті Поповича 25 вересня 2018 року. На ній обговорювали філософські проблеми насилля в історичному і соціальному вимірах. І цей захід є продовженням справи, започаткованої Миро-

славом Поповичем, справи, яка врешті-решт виводила філософію в Україні на загальнолюдський рівень, долаючи вузькі пострадянські межі.

Мирослав Володимирович був відкритою, толерантною і діалогічною людиною, без чого не можна уявити сучасну філософію і науку, громадську діяльність і повсякденне життя. З ним було доволі легко спілкуватися і працювати і як з науковцем, і як з директором Інституту, до керівництва яким він залучив і мене, призначивши 2014 року заступником директора з наукової роботи. Досить складні речі він висловлював і викладав дуже просто, що проявилось також і в його педагогічній діяльності у Вищій школі філософії нашого інституту, Київському національному університеті імені Тараса Шевченка, в Національному університеті «Києво-Могилянська академія» та інших вищих навчальних закладах України, а також у його публіцистиці, громадських виступах, слуханнях та читаннях.

Він був філософом за покликанням, філософом за первинним значенням цього слова, тобто був мудрецем, із яким радились і політики, і громадські діячі, і громадяни. Пам'ятаю, як під час Революції гідності в його кабінеті збирались колишні президенти України та відомі громадські й політичні діячі, вони приходили за порадами в тій складній і драматичній ситуації. Тому, якщо спробувати виокремити певні людські якості Мирослава Володимировича, то я назвав би такі важливі його чесноти, як відкритість, толерантність і принциповість, що було спонукою до щирого, невимушеного й творчого спілкування. Він з усіма прагнув знайти спільну мову, можливість досягти згоди й порозуміння, не забуваючи при цьому про принципи. Тому екзистенційну його незаступленість, неповторність і незамінність ми постійно відчуватимемо.

Водночас у спілкуванні з філософом відкривалось те, наскільки це молода душею людина, відкрита до нових ідей, думок і практик. Тому не буде перебільшенням сказати, що людські й наукові чесноти філософа Поповича — взірець для всіх нас і настанова для прийдешніх поколінь філософів. І ми й надалі звертатимось до творчої спадщини Мирослава Володимировича як науковця і його досвіду як людини у своїх дослідженнях та у своєму житті. **Адже «бути людиною» — це заповіт великого філософа, а бути людиною — це бути мудрою людиною, бути філософом.**

#### ДЖЕРЕЛА

- Єрмоленко, А. (2009). Етична раціональність у контексті трансцендентальної прагматики Виміри людського буття: логіка, методологія, семіотика культури: за матеріалами конференції до 75-річчя академіка М.В. Поповича. У: *Філософські діалоги'2009* (сс. 79—86). Київ: Інститут філософії ім. Г.С. Сковороди НАНУ.
- Єрмоленко, А. (2015). Тоталітаризм: суперечності модернізації і деструкція морально-політичного універсалізму Червоно-коричневе: вибіркова спорідненість тоталітарних утопій. *Філософська думка*, 4, 23—33.

- Ермоленко, А.М. (2016). Філософія Василя Лісового: проекти, дослідження, концепції. *Філософська думка*, 6, 87—98.
- Ермоленко, А. (2018). Мирослав Попович: філософія порозуміння. У: *Творчість Г.С. Сковороди як метатекст Української культури. Пам'яті Мирослава Поповича. Матеріали XXVI Харківських міжнародних сковородинівських читань (28—29 вересня 2018 року)* (сс. 3—10). Харків: Майдан.
- Ермоленко, А. (2018а). Філософія дискурсу Мирослава Поповича в контексті провідних тенденцій сучасної філософії. У: *Філософські діалоги'18. Бути людиною (пам'яті Мирослава Поповича)* (сс. 7—17). Київ: Інститут філософії ім. Г.С. Сковороди НАНУ.
- Ермоленко, А. (2019). Філософія Мирослава Поповича в контексті провідних тенденцій сучасної філософської думки. *Вісник Львівського університету. Серія: Філософські науки*, 22, 136—142.
- Ермоленко, А. (2019а). Мирослав Попович: філософія свободи. У: *Соціологія майбутнього і майбутнє соціології в XXI столітті* (сс. 33—43). Київ: Інститут соціології ім. Г.С. Сковороди НАНУ.
- Ермоленко, А. (2021b). «Русский мир» — ідеологія російського імперіалізму. У: *«Русский мир» як доктрина: витоки, загрози, методи. Філософські діалоги* (вип. 21/22, сс. 15—26). Київ: Інститут філософії ім. Г.С. Сковороди НАНУ.
- Ермоленко, А. (2025). Мирослав Попович: філософія діалогу. У: *Свобода вибору: Мирослав Попович у спогадах, реценціях та інтерв'ю* / Упоряд.: Р. Швець (сс. 470—484). Київ: Дух і літера [Серія «Постаті культури»].
- Ермоленко, В. (2018). *Плинні ідеології. Ідеї та політика в Європі XIX—XX століть*. Київ: Дух і літера.
- Йолон, П.Ф. (2015). Життя, сповнене служінню істині і справедливості. У: *Попович Мирослав Володимирович. Бібліографічний покажчик* / Уклад.: О.Є. Лукашук, Л.В. Мелішкевич; вступ. ст.: П.Ф. Йолон. 3-тє вид., допов. (сс. ???). Київ: Інститут філософії ім. Г.С. Сковороди НАНУ.
- Попович, М.В. (1966). *О философском анализе языка науки*. Киев: Наукова думка.
- Попович, М.В. (1991). *Логика и научное познание*. Киев: Наукова думка.
- Попович, М.В. (1976). *Философские вопросы семантики*. Киев: Наукова думка.
- Попович, М.В. (1985). *Мировоззрение древних славян*. Киев: Наукова думка.
- Попович, М.В. (1997). *Рациональність і виміри людського буття*. Київ: Наукова думка.
- Попович, М.В. (ред.). (1997а). *Відродження соціал-демократії в Україні: можливості і перспективи*. Київ: Стилос.
- Попович, М.В. (1997b). Демократична і соціалістична ліва в Україні: чи є у неї майбутнє? У: М.В. Попович (ред.), *Відродження соціал-демократії в Україні: можливості і перспективи*. Київ: Стилос.
- Попович, М.В. (1997с). *Європа — Україна: праві і ліві*. Київ.
- Попович, М.В. (1998). *Нарис історії культури України*. Київ: АртЕк.
- Попович, М.В. (2003). Поняття «дискурс» у метафоричному та логіко-лінгвістичному розумінні. *Філософська думка*, 1, 29.
- Попович, М.В. (2005). *Червоне століття*. Київ: АртЕк.
- Попович, М.В. (2007). *Сковорода: філософія свободи*. Київ: Майстерня Білецьких.
- Попович, М.В. (2009). *Культура. Ілюстрована енциклопедія України*. Київ: Балтія-Друк.
- Попович, М.В. (2011). *Бути людиною*. Київ: ВД «Києво-Могилянська Академія».
- Попович, М.В. (2016). *Істина. Правда. Життя. Думки небайдужої людини*. Збірка науково-публіцистичних праць / Упоряд.: Г.П. Ковадло. Київ: Інститут філософії ім. Г.С. Сковороди НАНУ.

- Попович, М.В. (2016а). *Кровавый век*. Харьков: Фолио.
- Попович, М.В., Єрмоленко, А.М., Малахов, В.А., Ковадло, Г.П. (2017). *Діалог як шлях до порозуміння*. Київ: Інститут філософії ім. Г.С. Сковороди НАНУ.
- Попович, М.В. (2018). *Філософія свободи*. Харків: Фолио.
- Apel, K.-O. (1998). Transzendente Semiotik und die Paradigmen der ersten Philosophie (Erster Vortrag). In: K.-O. Apel, V. Hösle, R. Simon-Schaefer, *Globalisierung. Herausforderung für die Philosophie*. Bamberg: Universitäts-Verlag.
- Höffe, O. (2007). *Immanuel Kant*. Beck'sche Reihe Denker, 7., überarbeitete Auflage. München: Beck.
- Vaihinger, H. (1986). *Philosophie des Als ob. System der theoretischen, praktischen und religiösen Fiktionen der Menschheit auf Grund eines idealistischen Positivismus*. [Neudruck der 9./10. Auflage. Leipzig, 1923]. Aalen: Scientia Verlag.

Отримано 16.09.2025

Прийнято до друку після рецензування 21.10.2025

Підписано до друку 03.11.2025

## REFERENCES

- Apel, K.-O. (1998). Transzendente Semiotik und die Paradigmen der ersten Philosophie (Erster Vortrag). In: K.-O. Apel, V. Hösle, R. Simon-Schaefer, *Globalisierung. Herausforderung für die Philosophie*. Bamberg: Universitäts-Verlag.
- Höffe, O. (2007). *Immanuel Kant*. Beck'sche Reihe Denker, 7., überarbeitete Auflage. München: Beck.
- Popovych, M.V. (1966). *On the philosophical analysis of the language of science*. [In Russian]. Kyiv: Naukova Dumka. [=Попович 1966].
- Popovych, M.V. (1991). *Logic and scientific knowledge*. [In Russian]. Kyiv: Naukova Dumka. [=Попович 1991].
- Popovych, M.V. (1976). *Philosophical issues of semantics*. [In Russian]. K.: Naukova Dumka. [=Попович 1976].
- Popovych, M.V. (1985). *Worldview of the ancient Slavs*. [In Russian]. Kyiv: Naukova Dumka. [=Попович 1985].
- Popovych, M.V. (1997). *Rationality and Dimensions of Human Being*. [In Ukrainian]. Kyiv: Naukova Dumka. [=Попович 1997].
- Popovych, M.V. (Ed.). (1997a). *The revival of social democracy in Ukraine: opportunities and prospects*. [In Ukrainian]. Kyiv: Stylos. [=Попович 1997a].
- Popovych, M.V. (1997b). Democratic and Socialist Left in Ukraine: Does It Have a Future? [In Ukrainian]. In: M.V. Popovych (Ed.), *The Revival of Social Democracy in Ukraine: Opportunities and Prospects*. Kyiv: Stylos. [=Попович 1997b].
- Popovych, M.V. (1997c). *Europe — Ukraine: right and left*. [In Ukrainian]. Kyiv. [=Попович 1997c].
- Popovych, M.V. (1998). *An Essay on the History of Culture of Ukraine*. [In Ukrainian]. Kyiv: ArtEk. [=Попович 1998].
- Popovych, M.V. (2003). The concept of «discourse» in metaphorical and logical-linguistic understanding. [In Ukrainian]. *Philosophical Thought*, 1, 29. [=Попович 2003].
- Popovych, M.V. (2005). *The Red Century*. [In Ukrainian]. Kyiv: ArtEk. [=Попович 2005].
- Popovych, M.V. (2007). *Skovoroda: Philosophy of Freedom*. [In Ukrainian]. Kyiv: Biletsky Workshop. [=Попович 2007].
- Popovych, M.V. (2009). *Culture. Illustrated Encyclopedia of Ukraine*. [In Ukrainian]. Kyiv: Baltiya-Druk. [=Попович 2009].



- Popovych, M.V. (2011). *To be a human*. [In Ukrainian]. Kyiv: PH “Kyievo-Mohylianska Akademia”. [=Попович 2011].
- Popovych, M.V. (2016). *Truth. Honesty. Life. Thoughts of an indifferent person*. Collection of scientific and publicistic works / Comp.: H.P. Kovadlo. [In Ukrainian]. Kyiv: H.S. Skovoroda Institute of Philosophy, NASU. [=Попович 2016].
- Popovych, M.V. (2016a). *Blood age*. [In Russian]. Kharkiv: Folio. [=Попович 2016a].
- Popovych, M.V., Yermolenko, A.M., Malakhov, V.A., Kovadlo, G.P. (2017). *Dialogue as a Path to Understanding*. [In Ukrainian]. Kyiv: H.S. Skovoroda Institute of Philosophy, NASU. [=Попович, Єрмоленко, Малахов, Ковадло 2017].
- Popovych, M.V. (2018). *Philosophy of Freedom*. [In Ukrainian]. Kharkiv: Folio. [=Попович 2018].
- Vaihinger, H. (1986). *Philosophie des Als ob. System der theoretischen, praktischen und religiösen Fiktionen der Menschheit auf Grund eines idealistischen Positivismus*. [Neudruck der 9./10. Auflage. Leipzig, 1923]. Aalen: Scientia Verlag.
- Yermolenko, A. (2009). Ethical rationality in the context of transcendental pragmatics Dimensions of human being: logic, methodology, semiotics of culture: based on materials from the conference dedicated to the 75th anniversary of academician M.V. Popovych. [In Ukrainian]. In: *Philosophical dialogues'2009* (pp. 79—86). Kyiv: H.S. Skovoroda Institute of Philosophy, NASU. [=Єрмоленко 2009].
- Yermolenko, A. (2015). Totalitarianism: contradictions of modernization and the destruction of moral and political universalism Red-brown: selective affinity of totalitarian utopias. [In Ukrainian]. *Philosophical Thought*, 4, 23—33. [=Єрмоленко 2015].
- Yermolenko, A.M. (2016). Philosophy of Vasyl Lisovyi: projects, research, concepts. [In Ukrainian]. *Philosophical Thought*, 6, 87—98. [=Єрмоленко 2016].
- Yermolenko, A. (2018). Myroslav Popovych: philosophy of understanding. [In Ukrainian]. In: *The work of G.S. Skovoroda as a metatext of Ukrainian culture. In memory of Myroslav Popovych. Materials of the 26th Kharkiv International Skovoroda Readings (September 28—29, 2018)* (pp. 3—10). Kharkiv: Maidan. [=Єрмоленко 2018].
- Yermolenko, A. (2018a). Philosophy of discourse of Myroslav Popovych in the context of leading trends of modern philosophy. [In Ukrainian]. In: *Philosophical dialogues'18. To be a human (in memory of Myroslav Popovych)* (cc. 7—17). Kyiv: H.S. Skovoroda Institute of Philosophy, NASU. [=Єрмоленко 2018a].
- Yermolenko, A. (2019). Philosophy of Myroslav Popovych in the context of leading trends in modern philosophical thought. *Bulletin of Lviv University. Series Philosophical Sciences*, 22, 136—142.
- Yermolenko, A. (2019a). Myroslav Popovych: Philosophy of Freedom. [In Ukrainian]. In: *Sociology of the Future and the Future of Sociology in the 21st Century* (pp. 33—43). Kyiv: H.S. Skovoroda Institute of Philosophy, NASU. [=Єрмоленко 2019a].
- Yermolenko, A. (2021b). “Russian World” — the ideology of Russian imperialism. [In Ukrainian]. In: *“Russian World” as a doctrine: origins, threats, methods. Philosophical Dialogues* (Iss. 21/22, pp. 15—26). Kyiv: H.S. Skovoroda Institute of Philosophy, NASU. [=Єрмоленко 2021b].
- Yermolenko, A. (2025). Myroslav Popovych: Philosophy of Dialogue. [In Ukrainian]. In: *Freedom of Choice: Myroslav Popovych in Memories, Receptions and Interviews / Comp.: R. Shvets* (pp. 470—484). Kyiv: Dukh i Litera [Series “Figures of Culture”]. [=Єрмоленко 2025].
- Yermolenko, V. (2018). *Fluid Ideologies. Ideas and Politics in Europe of the 19th and 20th Centuries*. [In Ukrainian]. Kyiv: Dukh i Litera. [=Єрмоленко 2018].



Yolon, P.F. (2015). A life full of service to truth and justice. [In Ukrainian]. In: *Popovych Myroslav Volodmyrovych. Bibliographic index* / Comp.: O.Ye. Lukashuk, L.V. Melishkevych; introd.: P.F. Yolon. 3rd edn., add. (pp.???). Kyiv: H.S. Skovoroda Institute of Philosophy, NASU. [=Йолон 2015].

Received 16.09.2025

Accepted for publication after review 21.10.2025

Signed for printing 03.11.2025

**Anatoliy YERMOLENKO,**

Corresponding Member of the NAS of Ukraine,

Honored scientist of Ukraine,

Doctor of Sciences in Philosophy, Professor,

Director of H.S. Skovoroda Institute of Philosophy, NAS of Ukraine

a\_yermolenko@yahoo.de

<https://orcid.org/0000-0002-9908-6144>

**MYROSLAV POPOVYCH: TO BE A HUMAN IS TO BE A PHILOSOPHER**

The article, prepared on the occasion of the 95th anniversary of the birth of the outstanding Ukrainian philosopher Myroslav Popovych and the 20th anniversary of the publication of his work «The Red Century», discusses the thinker Popovych as an archetypal figure for Ukrainian culture, his multidimensional scientific and public activities, in which the pursuit of truth is the main virtue of a scientist. Academician Popovych's entire creative path is full of service to philosophical science, paving the way for Ukraine's independence. The desire and search for truth accompanied his entire life. Even under the dominance of Marxist-Leninist ideology during Soviet times, Academician Popovych developed philosophy as a science, taking it beyond narrow ideological boundaries. This attitude is extremely important today, in the situation of «post-truth», «post-truth» and «post-morality», inspired by the contextualism and relativism of postmodernist philosophy. Both as a scientist and as a public figure, he was a philosopher of freedom, a protagonist of fundamental values: freedom, justice, solidarity.

The article pays special attention to the book «The Red Century», in particular, it is noted that despite the fact that the «red century» has become a sign of the 21st century, the heroic resistance of the Ukrainian people to the Russian aggressors undoubtedly indicates that the colors of the 21st century will ultimately not be red or brown, but blue and yellow. The text emphasizes that Myroslav Popovych was an open, tolerant and dialogical person, striving for understanding with people and harmony in society. Without his creative contribution, it is impossible to imagine modern philosophy and science, the socio-political sphere and everyday life of Ukrainian people, and the development of Ukrainian society. After all, «to be human» is the testament of a great philosopher, and to be human is to be a wise person, to be a philosopher.

**Keywords:** *dialogue, freedom, justice, philosophy, red century, truth, understanding, war.*